

## **ТЕОРІЯ ВИХОВАННЯ Й. Ф. ГЕРБАРТА В НІМЕЦЬКІЙ ПЕДАГОГІЧНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Його образ коливається в історії, спотворений  
пристрастю та ненавистю партій...

Ф. Шіллер, «Валленштейн»

Історіографічний аналіз проблеми вивчення наукової спадщини Й. Ф. Гербарта свідчить про те, що починаючи з другої половини ХІХ ст. й донині психолого-педагогічні ідеї німецького вченого оцінюються по-різному, й досі протилежні погляди на педагогічну теорію Й. Ф. Гербарта та її вплив на розвиток світового освітнього простору мають зарубіжні та вітчизняні науковці.

За влучним порівнянням сучасного німецького дослідника педагогічної спадщини Й. Ф. Гербарта, одного із засновників міжнародного Гербарт-товариства Ганс-Юргена Лоренца, про Й. Ф. Гербарта можна сказати так, як Фрідріх Шіллер написав про чеського полководця у пролозі до своєї драматичної трилогії «Валленштейн»: «Його образ коливається в історії, спотворений пристрастю та ненавистю партій» [13, 3].

При цьому Г. Лоренц зазначає, що ворожість або невизнання ґрунтуються на звичайній підміні справжнього Гербарта його послідовниками – гербартіанцями, які на основі його вчення створили строгі формальні ступені навчання до кожного уроку, що й призвело на початку ХХ століття до «антігербартівських пародій» на навчальні заняття [Там само].

Іронія історії полягає, на думку Г. Лоренца, в тому, що реформатори, такі як Г. Гаудіг, Ф. Гансберг, Е. Лінде та ін., у запалі боротьби зовсім не помітили, що вони по суті за допомогою Й. Ф. Гербарта боролися проти його учнів, які перекрутили та формалізували його погляди. Саме через формальні ступені навчання гербартіанців, які панували наприкінці ХІХ та початку ХХ

ст. в школах Австрії, Угорщини, Болгарії, Балтійських країнах, Російської імперії, з'явилося хибне судження про те, що Й. Ф. Герbart є представником «авторитарної педагогіки» [Там само, 4].

Клаус Пранге, виступаючи з доповідю «Герbart і Геттінгенська сімка. Про взаємозв'язок між педагогікою та політикою» на засіданні міжнародного Герbart-товариства 22 вересня 2003 р. в Ольденбурзі, висловив думку про те, що педагогіка «суворо» поводить ся з Й. Ф. Герbartом: «Звісно, його відносять до класиків, на нього часто посилаються, але мало читають його твори. Хоча Герbartа добре знають, проте ще мало зроблено для справжнього розуміння Герbartа» [12, 3].

Історіографічний огляд більш ніж 160-річної (здебільшого німецької) інтерпретаційної історії педагогіки Й. Ф. Герbartа підтверджує припущення, що великій кількості наукових праць, монографій та коментарів відповідає порівнянна кількість думок «за і проти».

У другій половині XIX століття учні Й. Ф. Герbartа (Т. Циллер, В. Рейн, О. Вільман, К. Стой, Штрюмпель, Т. Вайтц та ін.) ініціювали розробку його педагогічної спадщини та культивували на практиці педагогіку свого великого натхненника.

Як стверджує Р. Фітц, багатьма тогочасними німецькими вченими «Загальна педагогіка» Й. Ф. Герbartа сприймалася як «перша вершина педагогічної теорії освіти», а також як «конституційний акт педагогіки як наукової дисципліни взагалі («Konstitutionsurkunde der Pädagogik») [9, 80].

Вагомий внесок в дослідження педагогічної теорії Й. Ф. Герbartа зробили відомі послідовники німецького вченого, психологи, історики філософії та педагогіки. Так, в працях М. Дробиша («Über die Fortbildung der Philosophie durch Herbart» 1876), Р. Циммермана («Perioden in Herbarts philosophischem Geistesgang» 1877), зверталася увага на вирішальну роль наукових ідей Й. Ф. Герbartа у розвитку не тільки педагогічної, а й філософської наук [1, 450].

Інші дослідники історії педагогічної думки, такі як Т. А. Ланге («Die Grundlegung der mathematischen Psychologie» 1865), Й. Кафтан («Sollen und Sein in ihrem Verhältnis zu einander; eine Studie zur Kritik Herbarts» 1872), Діттес (у своєму журналі «Pädagogium», за 1885 р.) – різко критикували психологію, етику й педагогіку Й. Ф. Гербарта [Там само, 452].

Безперечно, що педагогічні погляди Й. Ф. Гербарта, який не тільки зробив внесок у реформування виховально-освітньої системи, а й справжню «революцію» у педагогічному мисленні, та його концепція виховуючого навчання (центральна ідея виховної теорії Й. Ф. Гербарта) являються наслідком його філософського світогляду [2, 227].

Г. Хартенштейн (1808 – 1890) – професор філософії Лейпцігського університету, який був особисто знайомий з Й. Ф. Гербартом, - вважав його одним із найоригінальніших мислителів [5, 52]. В його книзі «Johann Friedrich Herbarts kleinere philosophische Schriften und Abhandlungen» (1. Band Leipzig 1842) знаходимо також докладний опис особистості німецького педагога: «Це була енергійна людина, середня на зріст, кремезна, завжди упевнена і рішуча в своїх діях. Він розмовляв так само вишукано, як і писав. Головною рисою його наукового характеру була глибока повага до істини. Його характер був не лише щасливим дарунком природи, а й результатом наполегливої праці над собою...» [11, 12].

Отто Вільман (1835 – 1920) – професор філософії та педагогіки Празького університету – вважав «недосконалістю історіографії той факт, що педагогіка Й. Ф. Гербарта стоїть осторонь від інших значних педагогічних течій кінця XVIII – початку XIX ст.» [5, 53]. Сумліна історіографія повинна, на думку О. Вільмана, використовувати доробок Й. Ф. Гербарта як «джерело спостереження за першими спробами філософської розробки педагогіки» [Там само].

Пауль Наторп (1854 – 1924) – професор філософії та педагогіки Марбурзького університету, представник неокантіанства, один із засновників «Марбурзької школи» (школа наукового ідеалізму) – гостро критикував

теорію Й. Ф. Гербарта і не погоджувався з думкою про те, що саме Й. Ф. Герbart теоретично обґрунтував педагогіку. Він критикував однобічність підходу Й. Ф. Гербарта до визначення цілей виховання, оскільки його педагогіка спирається на етику, ігноруючи при цьому логіку [11, 38]. Взагалі, на думку П. Наторпа, «етика – це найслабше місце наукової системи Й. Ф. Гербарта (слабше ніж психологія)» [Там само].

В своїй доповіді «Kant oder Herbart. Neue Untersuchungen über Herbart's Grundlegung der Erziehungslehre» П. Наторп піддав критиці філософію Й. Ф. Гербарта та висловив здивування з приводу того, що її вплив не припиняється й донині [Там само, 34]. Він також вважав, що психологія Й. Ф. Гербарта як наукова теорія була хибною, проте вона будувалася на змістовному і правильному спостереженні вченого, яке незалежно від самої теорії мало важливе значення. Саме тому П. Наторп стверджував, що Й. Ф. Герbart без сумніву був «відмінним практиком» («ausgezeichneter Praktiker»). Секрет впливу Й. Ф. Гербарта він вбачав у «своєрідному стилі мислення». Й. Ф. Герbart володів, на думку П. Наторпа, «мистецтвом подобатися» [5, 54].

У дослідженнях іншого німецького науковця М. Фрішейзен-Келера (1878 – 1923), які були присвячені вивченню та класифікації освітніх систем, знаходимо об'єктивний, на наш погляд, висновок про те, що «педагогіка Й. Ф. Гербарта, без сумніву, містить велику кількість психологічних спостережень, значення та вагомість яких ще до кінця не вичерпана через те, що вони приховані на задньому плані його архітектурної поняттійної споруди» [11, 52].

Реформа педагогіки на початку ХХ століття (поява цілого ряду нових концепцій освіти й виховання: теорія вільного виховання, педагогіка особистості, експериментальна педагогіка та ін.) поступово відсунула герbartіанство на задній план, а виховна теорія Й. Ф. Гербарта була ледь не повністю забута. Оригінальні праці вченого більше ніхто не читав, а його самого сприймали як прихильника «книжної школи», у якій учні безмежно

вірили словам свого вчителя та не могли спиратися на власний досвід [2, 241].

Досліджуючи педагогічну спадщину Й. Ф. Гербарта, сучасний дослідник Г. Мюсенер зауважує, що «гіпервважаючий реформаторський рух почасти невдалими аргументами піддав критиці фундаментальні досягнення Й. Ф. Гербарта» [5, 51]. На думку Г. Мюсенера, інноваційним було застосування Й. Ф. Гербартом філософсько обгрунтованої наукової теорії І. Канта і Й. Фіхте у площині обгрунтування педагогіки [Там само, 14].

Вже з 1950 р. в Німеччині та деяких сусідніх країнах спостерігається відродження наукового інтересу до педагогіки Й. Ф. Гербарта та його праць. Дослідники спадщини великого педагога (В. Асмус, Д. Беннер, Т. Бласс, Е. Гейслер, Б. Гернер, Ф. Зейденфаден, В. Клафки, Г. Мюсенер, Г. Ноль, В. Флітнер, В. Швенк та ін.) почали відмежовуватися від гербартіанського образу педагога, який перекутив його справжнє вчення.

У праці «Herbarts Lehre vom erziehenden Unterricht» (1976) Е. Гейслер висловлює наступну думку: «Дискутувати про світ ідей Й. Ф. Гербарта, означає займатися питаннями сучасності. Надзвичайним є те, що Й. Ф. Гербарту вдалося перш за все розвинути переконливу виховально-наукову систему, яка ґрунтується на дидактиці та на додаткових філософських і психологічних дослідженнях. Він пропонує нам єдину систему позитивного виховання з докладним антропологічним та пізнавально-теоретичним обгрунтуванням, психологічною будовою та відповідною дидактичною організацією» [10, 80].

На думку Б. Гернера, «Загальна педагогіка» Й. Ф. Гербарта є «унікальною» в галузі педагогічної теорії, оскільки в ній «відчувається моральна сила та ідеї, які й сьогодні роблять виклик дослідникам» [11, 7].

Особливо ретельно вивченням спадщини Й. Ф. Гербарта займався Герман Ноль, дослідна діяльність якого сприяла подоланню негативного сприймання образу Й. Ф. Гербарта. Він багато зробив для об'єктивного та неупередженого розуміння педагогічної системи Й. Ф. Гербарта. Як

стверджував сам дослідник, він намагався пробитися до «живого Гербарта» [7, 4]. Саме послідовники Г. Ноля, представники «Геттінгенської школи» змогли розв'язати головну проблему фатальної ідентифікації Й. Ф. Гербарта з гербартіанцями [11, 113].

Так, наприклад, німецький дослідник Бернхард Швенк у своїй відомій праці «Herbartverständnis der Herbartianer» (Weinheim 1963) на основі пояснення помилок гербартіанства зробив знову доступним «справжнього» Й. Ф. Гербарта [Там само].

Завдяки дослідженням німецьких авторів, таких як В. Асмус, М. Геш, Е. Мюллер, Т. Мюсенер, Р. Фітц, В. Флінтер, Н. Хільгенхегер та ін., маємо змогу неупереджено та об'єктивно відкрити для себе сторінки творчої біографії Й. Ф. Гербарта.

Окремо слід згадати відомого німецького дослідника Вальтера Асмуса, праці якого залишаються найбільш ґрунтовними та авторитетними і на сьогодні. Його відома праця «Йоганн Фрідріх Гербарт – педагогічна біографія» (Johann Friedrich Herbart – Eine pädagogische Biographie. Band I: Der Denker 1776 – 1809. Heidelberg 1968. Band II: Der Lehrer 1809 – 1841, Heidelberg 1970) слугує й досі підґрунтям багатьох сучасних досліджень німецьких та зарубіжних вчених.

Досліджуючи особистість та вчення Й. Ф. Гербарта протягом майже 40 років, В. Асмус описав образ Й. Ф. Гербарта наступним чином: «Там, де незламна наївність пов'язана з сильною інтелектуальною здатністю, виникає по особливому зворушливий образ духовного життя як у Сократа або Платона. Я бачу саме таке поєднання і у Гербарта. У боротьбі проти екстремістських позицій спекулятивного емпіризму з одного боку, і абсолютного ідеалізму з іншого боку, Гербарт – як і ми сьогодні – прагнув віднайти помірковану середину як в теорії, так і на практиці в житті» [4, 40].

Саме в останні роки не тільки в німецькій, але й в скандинавській педагогічній науці серед дидактів та представників загальної педагогіки спостерігається відновлення жвавого інтересу до основних ідей педагогічної

системи Й. Ф. Гербарта. Його праці вважають першою серйозною спробою наукової розробки та обґрунтування педагогічної теорії, оскільки він розробив першу в історії педагогіки систематичну навчальну теорію, яка ґрунтується на психологічних засадах та запропонував комплексне методичне вчення, так звану теорію формальних ступенів («Pionier in der Entwicklung einer auf der Psychologie basierenden systematischen Theorie zum Lernen und Lehren») [6; 8].

Це слугує доказом того, що Й. Ф. Герbart є класиком світової педагогічної думки, а розроблена ним педагогічна система, яка розглядає індивідуальну освіту, інтерес, виховуюче навчання, довіру, педагогічний такт – може бути цінною для вирішення актуальних проблем сучасної системи освіти і виховання.

Сучасні німецькі дослідники наукової спадщини Й. Ф. Гербарта, такі як Р. Болле, Г. Вейганд, Б. Долінгер, Р. Коріанд, Є. Марсал, К. Мюллер, К. Пранге, К. Шторк та ін., зосереджують свою увагу на вивченні особливостей естетичного виховання в педагогічній системі Й. Ф. Гербарта, на визначенні впливу вчення Й. Ф. Гербарта на розвиток дидактичної теорії, намагаються повернути ідеї «виховуючого навчання» справжній зміст, який полягає не у зведенні виховання до навчання, а у механізмі їх взаємодії у цілісному процесі становлення моральної людини, сполучним елементом у якому слугує категорія «багатостороннього інтересу», яка виступає одночасно метою і результатом навчання та головним засобом формування морального характеру [16].

Займаючись дослідженням педагогіко-методологічних особливостей мислення Й. Ф. Гербарта, Г. Мюсенер відмічає, що як представник знаменної для теоретичної та практичної педагогіки епохи Й. Ф. Герbart мав унікальну точку зору та гостро відчував нагальні педагогічні проблеми [5, 7].

Розділяємо думку Н. Хільгенхегера про очевидну актуальність педагогіки Й. Ф. Гербарта: «Сучасна людина повинна вчитися перебудовувати моделі своєї поведінки по відношенню до себе і

навколишньої природи на підставі правильної інтуїції. Цю проблему можна чудово розкрити, використовуючи концепції Й. Ф. Гербарта» [2, 241].

Сучасна німецька філософія відкриває Й. Ф. Гербарта як видатного дидакта й методиста філософії. Так, наприклад, відоме видавництво філософської літератури «Verlag – Felix Meiner Hamburg» опублікувало у 1993 році підручник Й. Ф. Гербарта «Вступ до філософії» як «повний та ґрунтовний вступ до філософії взагалі, який став парадигмою філософської дидактики» [13, 25].

На думку Й. Ебмейера, не всі послідовники Й. Ф. Гербарта зрозуміли справжній зміст його педагогічної теорії, завдяки чому представники реформаторської педагогіки на початку ХХ ст. зробили Й. Ф. Гербарта «цапом відбувайлом» («Buhmann») за усі недоліки гербартіанства [14, 38].

В дослідженні іншого сучасного німецького науковця Е. Мюллера „Das Paradigma des Herbartionismus unter problemgeschichtlichem Aspekt” (2000), яке присвячено аналізу наукових поглядів послідовників Й.Ф. Гербарта, знаходить підтвердження думка про те, що вплив системи Й.Ф. Гербарта на розвиток педагогіки Німеччини був відносно незначний за його життя, і лише у другій половині ХІХ ст. починає зростати інтерес до поглядів вченого. Гербартіанство – як особливе явище та педагогічне вчення сформувалося та розвивалося протягом 1851 – 1920 років [15, 2].

Багато дискусій ведеться й сьогодні навколо біографічного факту, за який передова громадськість Німеччини засудила Й. Ф. Гербарта, що власне й спричинило в подальшому зниження інтересу до педагогічної теорії вченого.

У 1837 році ганноверський король скасував конституцію та вимагав від усіх присяги на вірність йому. Й. Ф. Гербарт висловив відданість королю і засудив дії вільнодумців – професорів «Геттінгенської сімки», які відмовилися присягати королю і за це були вислані із Ганноверу.



Геттінгенська катастрофа («Göttingische Katastrophe»), як сам Й. Ф. Гербарт назвав цей гострий конфлікт з сьома колегами його університету, й донині кидає тінь на вченого.

Так, наприклад, у «Німецькій Біографічній енциклопедії» 1996 року знаходимо твердження: «Як декан філософського факультету Й. Ф. Гербарт у 1837 році став на фальшиву сторону режиму, не підтримав позицію Геттінгенської сімки – протагоністів громадської свободи». Проте, сучасний німецький історик Клаус фон Зее вважає цю подію «легендою про мужній опір героїв визвольної боротьби та мучеників науки» [12, 11].

К. Пранге докладно пояснює справжній перебіг цієї події. Організатором цього виступу був історик Дальман, якого К. Пранге називає «заполітизованим істориком», оскільки він був також секретарем гольштейнського штату [Там само, 6]. Слід додати, що «Геттінгенська сімка» була у меншості та не репрезентувала поглядів усього університету. Як стверджує К. Пранге, вони виступили за активно-рішучу науку, і все це без домовленості зі своїми колегами, вони зважилися на політичний моралізм» [Там само].

Отже, через два дні після завершення терміну перебування на посаді декана 11 липня 1838 р. Й. Ф. Гербарт написав запізнілу промову на захист своєї позиції щодо конституційного конфлікту. Проте можливість опублікувати цю промову з'явилася тільки після його смерті («Erinnerung an die Göttingische Katastrophe im Jahre 1837». Ein Posthumum. Königsberg, 1842) [9, 39].

В промові Й. Ф. Гербарт наводить аргументи на захист у душі консервативної державної розсудливості, виступає за вільну від політики науку та автономію університету. Політичні інтереси не мають, на його думку, ніякого відношення до університету. Для Й. Ф. Гербарта – це був виступ проти своєрідності наукової комунікації [Там само, 91].

Своїм вчинком він продемонстрував власне ставлення до незалежності науки. Взагалі, слід зазначити, що питання про взаємозв'язок наукової педагогіки та політики не втрачає своєї актуальності й сьогодні.

На перший погляд здається дивним, чому Й. Ф. Герbart наказав опублікувати власну промову лише після своєї смерті. Чому він не спробував захистити себе публічно? Чому не було ані виправдання, ані спроби вплинути на громадську думку?

На наш погляд, відповідь на ці запитання може полягати в тому, що простором Й. Ф. Герbart була наука, яка повинна піклуватися про власну галузь, а не компрометувати себе. Тому важливою для нього була наукова дискусія, яка на відміну від громадської є ексклюзивною, і не кожен зможе брати в цьому участь.

На завершення зазначимо, що оцінюючи роль Й. Ф. Герbart як засновника наукової педагогіки, дослідники часто висловлюють діаметрально протилежні думки. Хтось вбачає в ньому генія, інші вважають Й. Ф. Герbart представником «авторитарної педагогіки» та звинувачують його «виховуюче навчання» в руйнівному впливі на розвиток шкільної освіти. Але все ж таки не можливо не погодитися з тим, що Й. Ф. Герbart був в історії педагогічної науки XVIII століття і залишається й донині яскравою постаттю світового масштабу, яка прагнула здійснити найглибші освітні перетворення в Німеччині.

### Література

1. Колубовский Я. Герbart // Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза, И. А. Ефрона. СПб., 1892. Т. VIII. С. 450 – 453.
2. Хильгенхегер Н. Иоганн Фридрих Герbart / Н. Хильгенхегер // Перспективы. Вопросы образования. Мыслители образования. – 1994. - №3/4 (87/88). – С. 227 – 242.
3. *Asmus W. Johann Friedrich Herbart – Eine pädagogische Biographie. – Band I: Der Denker 1776 – 1809. Heidelberg 1968.*

4. *Asmus W.* Herbarts Persönlichkeit mit besonderer Berücksichtigung ihrer Beziehung zu Oldenburg. In: Busch F. W. / Raapke H. D. (Hg.): a. a. O., 1976, S. 39 – 51.
5. *Basiswissen Pädagogik: Historische Pädagogik* / hrsg. von Christine Lost und Christian Ritzi. – Baltmannsweiler: Schneider – Verl. Hohengehren. Bd. 4. Gerhard Müßener (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart. – 2002. – 333 S.
6. *Benner D.* Die Pädagogik Herbarts. Eine problemgeschichtliche Einführung in die Systematik neuzeitlicher Pädagogik. Weinheim / München 1986. – 231 S.
7. *Die Pädagogik Herbarts*, herausgegeben von H.Nohl, E. Weniger, G. Geissler. Verlag Julius Beltz. Weinheim 1948. – 183 S.
8. *Fietz R.* (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart aus Oldenburg. Holzberg, Oldenburg 1992. – 205 S.
9. *Fietz R.* (Hrsg.): Johann Friedrich Herbart aus Oldenburg (1776 – 1841). Eine Ausstellung der Landesbibliothek Oldenburg im Rahmen der Kulturwochen der Bundesrepublik Deutschland in der Baltischen Region. Holzberg Verlag, Oldenburg 1993. – 140 S.
10. *Geißler E.* Herbarts Lehre vom erziehenden Unterricht. In: Busch F. W./ Raapke H.-D. (Hg.): Johann Friedrich Herbart. Leben und Werk in den Widersprüchen seiner Zeit. Neun Analysen. Oldenburg 1976, S. 79 – 88.
11. *Gerner B.* Herbart: Interpretation und Kritik. Ehrenwirth Verlag KG München, 1971. – 133 S.
12. *Herbart* und die Göttinger Sieben. Zum Verhältnis von Pädagogik und Politik / Klaus Prange (Hg.). [Im Auftr. der Internationalen Herbartgesellschaft]. - Oldenburg 2003, S. 3 – 19.
13. *Lorenz H.* Das Leben und Werk Johann Friedrich Herbarts 1776 – 1841 aus neuer Sicht. 2009. <http://www.hansjurgen.lorenz@t-online.de>.
14. *Lutz M.* Erziehungswissenschaft und Erziehungspraxis. München. 1981. – S. 38 – 40.
15. *Müller E.* Das Paradigma des Herbartionismus unter problemgeschichtlichem Aspekt. Pädagogische Hochschule Erfurt 2000. – 216 S.

16. *Rainer Bolle, Gabriele Weigand. Johann Friedrich Herbart 1806 – 2006. 200 Jahre Allgemeine Pädagogik. Wirkungsgeschichtliche Impulse. Waxmann Verlag GmbH, Münster 2007. – 164 S.*